

Nenad PEROŠEVIĆ*

NIKŠIĆKI SREZ U USTANKU 13. JULA I
ANTIFAŠISTIČKOJ BORBI
(JUL–DECEMBAR 1941)

ABSTRACT: Preparations for the fight against the Italian occupier in the County of Niksic started almost immediately after the April War was over, when the Kingdom of Yugoslavia was defeated by the superior enemy, and its territory was occupied and divided between Germany (Third Reich), Italy, Hungary and Bulgaria. The territory of the then County of Niksic had an immense geostrategic position. The County of Niksic covered a large area of 2.118 km² with approximately 45.000 inhabitants and with the region of Durmitor and western Boka it represented a unique geopolitical and operational territory. This region made a link between the National Liberation Movement of Montenegro with the same Movement in Bosnia and Herzegovina and in Sandzak (Raska) and Serbia. After the initial successful battles against the Italian occupier in the Uprising of 13th of July, and the temporarily suppressed uprising in the middle of August 1941 by the occupier, there were no battles in the County of Niksic until the end of October 1941 when battles and diversions gained momentum again. The experience gained in July and August against the occupier was valuable in further development of the anti-fascist movement and the fights which continued at the time.

KEYWORDS: Uprising of 13th of July, County of Niksic, Montenegro, anti-fascism.

Nakon pristupanja Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu u Beču 25. marta 1941. godine i vojnog puča, koji je izvela grupa oficira jugoslovenske vojske a osmislile i potpomogle pojedine velike sile (prije svih Velika Britanija, SAD, pa i SSSR), u Beogradu u noći između 26. i 27. marta, i demonstracija 27. marta koje su bile najmasovnije u Beogradu, uslijedio je brz i su-

* Autor je vanredni profesor Filozofskog fakulteta UCG, Nikšić.

rov odgovor Njemačke (Trećeg rajha) i njenih saveznika. Nadmoćne snage Njemačke, Mađarske i Italije, raspoređene u 52 divizije, izvršile su agresiju na Kraljevinu Jugoslaviju 6. aprila 1941. godine, da bi 17. aprila bila potpisana безусловna kapitulacija Kraljevine Jugoslavije u Beogradu. Nakon vojnog poraza uslijedila je okupacija i rasparčavanje jugoslovenske teritorije, a Nezavisna država Hrvatska (NDH) proglašena je dok je rat još bio u toku (10. aprila).¹

Na dan potpisivanja безусловne kapitulacije, u Crnu Goru su ušle italijanske (17. korpus) i njemačke (glavnina 8. tenkovske divizije iz sastava 2. armije) oružane snage. Ove oružane jedinice su se ubrzo povukle iz Crne Gore, a okupaciju i organizovanje vlasti preuzela je italijanska divizija „Mesina“, nekoliko samostalnih jedinica bataljonskog sastava i jedinice mornarice sa štabom u Tivtu – ukupno oko 18.000 vojnika. Italijanski okupator je za sjedište divizije „Mesina“ odredio Cetinje, a u gradovima je uspostavio garnizone i vojne posade, karabinjerske i finansijske stanice.²

Teritorija ondašnjeg nikšićkog sreza, sa opštinama banjanska, vučedojska, golijska, grahovska, župska, kočanska, lukovska, nikšićka (grad), pješivačka, rudinsko-trepačka i trebješka, zahvatala je znatnu površinu od 2.118 km², sa oko 45.000 stanovnika. Tokom kratkotrajnog aprilskog rata, teritorija nikšićkog sreza nije pretrpjela veće gubitke u ljudstvu i materijalna razaranja, osim gubitaka jednog broja aktivnih oficira, podoficira i vojnika koji su se zatekli pod njemačkom okupacijom. Oni su ubrzo internirani u Njemačku i Austriju, dok se istovremeno znatan broj bivših oficira jedno vrijeme držao podalje od svojih kuća, poučeni iskustvom iz Prvog svjetskog rata. Od sredine aprila do sredine maja 1941. godine, bježeći od nasilja, na teritoriju nikšićkog sreza pristigao je veći broj porodica bivših kolonista sa Kosova i Metohije, kao i jedan broj iz Beograda i drugih jugoslovenskih mjesta.³ Shodno svojim interesima, italijanski okupator je rasparčao teritoriju Crne Gore tako što je Albaniji, svom protektoratu, priključio Ulcinj sa okolinom, dio podgoričkog sreza (Tuzi, Hoti, Gruda, Zatrijebač, Vranja, Vladanj

¹ Više o međunarodnim prilikama i položaju Kraljevine Jugoslavije, uticajima velikih sila na martovske događaje i aprilski rat sa silama Osovine vidi u: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. I, Beograd 1988, 361–371; Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja. Istorija Srba u novom veku (1492–1992)*, Beograd 2010, 431–435; Milutin Marković, Nikola Mraović, Jovan Vujošević, *Drugi svetski rat*, Beograd 1972, 56–57.

² Zoran Lakić, Radoje Pajović, Gojko Vukmanović, *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941–1945. Hronologija događaja*, Titograd 1963, 11; Đuro Vujović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, Podgorica 1997, 23–24

³ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919-1969. g.*, Nikšić 1969, 11, 19; Gojko M. Kilibarda “Nikšićki partizani i rodoljubi u okupatorskim i kvislinškim zatvorima 1941–1945. godine”, u zborniku: *Nikšić u predratnom revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Nikšić 1983, 382.

i Kodrabudan), dio andrijevičkog sreza (Plav i Gusinje sa okolinom), dio bebranskog sreza (Rožaje sa okolinom), Boka Kotorska je anektirana, a izvršena su razgraničenja sa Njemcima na teritoriji Raške (Sandžaka) tako što su pljevaljski i bjelopoljski srez došli pod italijansku kontrolu. Razgraničenje sa NDH izvršeno je 27. oktobra 1941. godine, povlačenjem linije koja je najvećim dijelom pratila crnogorsko-austrougarsku granicu iz 1914. godine. Civilni komesarijat za Crnu Goru koji je vodio grof Serafino Macolini (kasnije nazvan Visoki civilni komesarijat za Crnu Goru) bio je najviši organ vlasti u okupiranoj Crnoj Gori. Grof Macolini je uz to dobio i rang opunomoćenog ministra.⁴

U prvih mjesec-dva po ulasku u Crnu Goru, okupator je izdao više naredaba kojima je htio da učvrsti vlast a koje su se odnosile na predaju oružja, o ograničenom kretanju stanovništva po gradovima, o sekvestiranju privatnih vrijednosti, gotovine, obveznica, dragocjenosti, poštanskih maraka, prijavi prevoznih sredstava, industrije i druge imovine koja je pripadala Kraljevini Jugoslaviji, o zabrani nošenja uniformi (izuzev žandarmerijskih) itd. Donijete su i sprovedene mjere u oblasti sudstva i prosvjete.⁵

Nakon što je početkom maja 1941. godine u Zagrebu održano savjetovanje rukovodećeg kadra Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), krenulo se sa jačim pripremama na podizanje ustanka protiv okupatora. Slijedeći uputstva, pripreme za podizanje ustanka su kontinuirano sprovedene i u Crnoj Gori. Uoči Trinaestojulskog ustanka, tokom posljednja tri mjeseca broj članova Partije u Crnoj Gori je udvostručen (oko 1.800 članova, raspoređenih u 13 mjesnih odnosno sreskih komiteta). Tokom maja, na području nikšićkog sreza formirane su partijske ćelije u svim opštinama, izuzev golijske.⁶

Zapadni dio nikšićkog sreza (opštine grahovska, banjanska, vučedolska i golijska) naslanjao se na hercegovačku teritoriju, što je imalo posebnog odraza na stanje u ovom dijelu sreza u predustaničkom periodu. Pogromi srpskog stanovništva od strane ustaša u istočnoj Hercegovini, koji su otpočeli 3. juna 1941. godine, izazvali su spontani otpor ugroženog stanovništva istog dana u selu Udrežnje kod Nevesinja, što je istovremeno bio signal stanovništvu susjednih sela i srezova istočne Hercegovine da se prihvate oružja i pokrenu prvi ustanak u okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji. Otpori i borbe srpskog stanovništva ustaškoj vlasti u Bosni i Hercegovini poče-

⁴ Radoje Pajović, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori. Četnički i federalistički pokret 1941-1945*, Cetinje 1977, 48–49; 56.

⁵ Đuro Vujović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, 24.

⁶ Batrić Jovanović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, I, Beograd 1960, 27–30; Đuro Vujović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*; 30; Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919-1969*, g., 76.

li su već u aprilu i maju, da bi u junu poprimile masovni karakter.⁷ Zločin ustaša nad srpskim stanovništvom u Koritima, selu uz granicu sa Crnom Gorom, 4/5. juna, kada je pobijeno najmanje 167 civila koji su bačeni u Golubiju jamu, doveo je do talasa pobune u gatačkom srezu. Tokom ustaničkog naleta od 6. do 9. juna uništene su ustaške žandarmerijske stanice i ustaške i domobranske snage koje su bile odgovorne za teror i pljačku. Osim zločina u Koritima, ustaše su počinile i zločine u okolini Ljubinja, u Popovom polju (23. jun), kod jame Šurmanci itd.⁸ Uznemirujuće vijesti o dešavanjima u istočnoj Hercegovini brzo su se širile pograničnim krajevima Crne Gore. Kao pomoć, na strani hercegovačkih ustanika našlo se više desetina naoružanih boraca sa teritorije nikšićkog sreza, većinom s područja golijske opštine. Osim pomoći ustanicima u Hercegovini, cilj naoružanih grupa iz Golije u prvo vrijeme je bio i da se spriječe naoružane vojne jedinice NDH da pređu crnogorsku granicu.⁹

Stečeno iskustvo u borbama u istočnoj Hercegovini i povezivanje i saradnja boraca nikšićkog sreza sa ustanicima u Hercegovini, biće dragocjeno borcima u nikšićkom srezu u vremenu Trinaestojulskog ustanka.

Vijest o napadu Njemačke na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine brzo se pronijela kroz sve krajeve okupirane države. Vladalo je uvjerenje, posebno među komunistima, da će rat ubrzo biti završen i da treba što hitnije pripremiti narod na ustanak.

Pripremajući se za oružani ustanak, odlučeno je da se vojne komisije po srezovima preimenuju u vojne komitete kao vojna rukovodstva u ustanaku, što je urađeno tek kad je ustanak počeo. Pokrajinski komitet (PK) i druga partijska rukovodstva su, pozivajući narod na ustanak, istovremeno pre naglašavali klasno-revolucionarni i socijalni karakter buduće borbe po ugledu na sovjetsku praksu, što je odbijalo jedan dio stanovništva da se priključi ustaničkoj borbi.¹⁰ Slijedeći partijske direktive, u nikšićkom srezu su do početka jula bile završene pripreme za prikupljanje oružja i opreme za predstojeći ustanak. Nakon sjednice Centralnog komiteta (CK) KPJ održane u Beogradu 4. jula 1941. godine, na kojoj je upućen poziv narodima na opšti ustanak, već 6. jula je kod Nikšića (na Đapi kraj rijeke Zete, u Studencima) odr-

⁷ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969. g.*, 76; Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja. Istorija Srba u novom veku (1492–1992)*, Beograd 2010, 446–447.

⁸ Više o ustanku u Bosni i Hercegovini: Zdravko Antoni, „Srpski narod u Bosni i Hercegovini 1941. Između genocida i borbe za slobodu”, u zborniku: *Drugi svjetski rat – 50 godina kasnije*, knj. I, Podgorica 1997, 648–650; Đorđe Piljević, “Oslobodilački pokret u Hercegovini u Drugom svjetskom ratu”, u zborniku: *Drugi svjetski rat – 50 godina kasnije*, knj. I, Podgorica 1997, 660.

⁹ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969. g.*, 77–78.

¹⁰ Đuro Vujović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, 33.

žan skup na kojem je Veljko Zeković govorio o napadu Njemačke na SSSR, o potrebi da se što prije podigne ustanak i da se jedan dio ljudstva, budućih ustanika, iz predostrožnosti skloni iz grada. Okružni komitet (OK) KPJ Nikšić održao je svoju prvu sjednicu (u Riđanima) uveče 12. jula, istog dana kada je na Cetinju u organizaciji italijanskog okupatora proglašena nezavisna Crna Gora u obliku ustavne monarhije.¹¹ Poslije upoznavanja o direktivi o podizanju ustanka, odlučeno je da Sava Kovačević rukovodi borbom na području grahovskog i hercegnovskog komiteta i saraduje sa ustaničkim snagama istočne Hercegovine; Milinko Đurović i Krsto Popivoda dobili su zadatak da rukovode ustankom na ostalom dijelu teritorije nikšićkog sreza. Pored toga, odlučeno je da OK KPJ za Nikšić pošalje svoje instruktore po opštinama, radi pomoći u rukovođenju borbom. Uoči ustanka, na području nikšićkog sreza bilo je spremno 38 udarnih grupa, sastavljenih od 15 do 40 boraca, naoružanih uglavnom puškama i pokojim puškomitraljezom. Udarne grupe u gradu Nikšiću bile su naoružane pištoljima i sa malo ručnih bombi. Nakon okupacije Italijani su preuzeli žandarmerijske posade koje su pripadale četi stacioniranoj u Nikšiću: Grahovo, Crkvice, Vilusi, Velimlje, Gornje Polje, Krstac (Golija), Gvozd, Bukovik, Župa nikšićka, Bogetići i Trubjela. Jedan broj ovih stanica bio je bez ljudstva (Grahovo, Trešnjevo, Kuside, Boan i Donja Brezna) da bi tokom maja 1941. godine Italijani formirali i jedan broj karabinjerskih stanica (Bogetići-Pješivci, Krstac-Golija, Velimlje-Banjani, Grahovo, Vilusi i Crkvice) želeći da postignu veću sigurnost na terenu. Jačina karabinjerskih stanica u srezu kretala se od 10 do 20 vojnika naoružanih puškama i automatskim oružjem, dok se u Nikšiću nalazio redovno jedan bataljon pješadije i jedna baterija artiljerije, povremeno ojačani jednim brojem lakih tenkova.¹²

Ustanak u Crnoj Gori počeo je 13. jula, najprije u cetinjskom i barskom srezu, da bi se u nikšićkom srezu prva ustanička borba desila 14. jula, u Pješivcima, na terenu sela Stubica (južno od Nikšića), kada je napadnut italijanski kamion sa karabinjerima. U ovoj akciji zarobljeno je šest karabinjera i 10 žandara, dok su dva karabinjera uspjela pobjeći; ustanici su prošli bez gubitaka. Na Poviji je gerilski odred uspio da zarobi šest italijanskih vojnika, a sutradan, 15. jula, gerilci iz Povije, Cerova i Stubice su u okršaju sa motorizovanom italijanskom kolonom zarobili 23 karabinjera i zaplijenili dva mitraljeza, puškomitraljez, nekoliko pušaka i drugu opremu. U ovoj borbi gerilci su imali dva poginula i dva ranjena borca. Istina, ima mišljenja da je prva ustanička borba u srezu bila napad ustanika na žandarmerijsku stani-

¹¹ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969. g.*, 77–78; Radoje Pajović, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori. Četnički i federalistički pokret 1941–1945.* 72–73.

¹² Jovo D. Vukotić, *Ustanak u nikšićkom srezu 1941.* Nikšić 1974, 9, 25, 28.

cu na Bukoviku (sjeveroistočno od Nikšića), takođe 14. jula u večernjim satima, kada je nikšićki gerilski odred sa ustanicima iz Lukova izvršio napad na žandarmerijsku stanicu i razoružao njeno ljudstvo. Narednog dana, 15. jula, počinju masovne akcije oko grada Nikšića napadima na žandarmerijske stanice na Vidrovanu (sjeverno od Nikšića) i Bogetićima (južno od Nikšića); napadnuti su stražari kod preduzeća „Omble“; izvršene su diverzantske akcije na pruzi kod Trubjele (zapadno od Nikšića); pokidane su telefonske veze koje su išle od Nikšića prema Danilovgradu, Šavniku i Bileći. Dvije veće ustaničke akcije izvedene su na Pandurici (pješivačkoj) i u Slivlju (jugoistočno od Nikšića), obje 15. jula. Na Pandurici je napadnuta italijanska kolona karabinjera od tri kamiona. Rezultat je bio pogibija i zarobljavanje 23 karabinjera (jedan kamion se uspio probiti za Nikšić) i pogibija dva ustanička borca. Na Slivlju se nalazio mali aerodrom sa školskim avionima koji su se tu zatekli nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Iako su stražari likvidirani a avioni zarobljeni, zbog nesporazuma u komandovanju kod ustanika avioni nijesu uništeni, kao ni rezervoari sa gorivom. Sjutradan su Italijani prebacili avione na veći aerodrom na Kapinom polju, zapadno od Nikšića. Na tlu grahovske opštine ustanici su izveli prve akcije protiv okupatora 17. jula, a noću između 17. i 18. jula u Župi (jugoistočno od Nikšića), na Mačku likvidirana je žandarmerijska stanica. Prema podacima ustanika, njih je u ovim borbama na Mačku bilo više od 100. Time je praktično za nekoliko dana na teritoriji nikšićkog sreza došlo do uništenja svih žandarmerijskih stanica izuzev onih u Nikšiću, Grahovu, Krscu i Vilusima. Veliki uspjeh ustanici su postigli osvajanjem Grahova (24. jula), kada je zarobljeno 50 italijanskih oficira i vojnika, uz pogibiju četiri i sedam ranjenih vojnika. Zaplijenjene su veće količine ratnog materijala i oružja, a u ovoj akciji zabilježeno je i dejstvo prvog partizanskog topa zvanog „pito“ (kalibra 37 mm) na području sreza. Ustanici su imali samo jednog ranjenog borca. Ustanička slobodna teritorija nikšićkog sreza 24. jula obuhvatala je površinu od oko 2.000 km², ili jednu sedminu ukupne teritorije Crne Gore. Broj ustanika u nikšićkom srezu na njegovom vrhuncu procjenjivao se na oko 5.000. Nakon Grahova ustanici su pokušali da osvoje i Viluse (27. jula), ali su italijanski vojnici dobro utvrdili odbrambene položaje, a ubrzo im je i avijacija pružila podršku bombardujući ustanike. Uz pojačanje Italijani su uspjeli da odbiju ustanike od glavnih komunikacija. Četvorodnevni napad na Viluse nije uspio, pa se tako Grahovo opet našlo u okupatorskim rukama. Štab nikšićkog odreda planirao je da se izvede napad na Nikšić noću 26/27. jula, međutim, kako je istog dana jedna italijanska divizija deblokirala grad i produžila prodiranje predviđenim pravicima, od napada se odustalo.¹³

¹³ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969. g.*, 80–81; Jovo D. Vukotić, *Ustanak u nikšićkom srezu 1941*, 25–31; Zoran Lakić, Radoje Pajović, Gojko

Ofanzivna snaga ustanka u Crnoj Gori počela je da slabi nakon kontraofanzive italijanske vojske, koja je već od sredine jula počela sa izvođenjem akcija protiv ustanika. Osim toga, na neodlučnost ustanika uticala je i direktiva Milovana Đilasa. Đilas je formalno konsultovao članove Pokrajinskog komiteta, nakon čega je izdao direktivu područnim rukovodstvima da se ne napadaju niti zauzimaju gradovi, da ostanu kao vojska samo gerilski odredi a ustanici da se vrate kućama i da borba zadrži prvenstveno gerilsko-diverzantski karakter. Negativan efekat direktive, koja je već 18. jula stigla na Cetinje i u Kolašin, uz strah od kaznenih mjera nastupajućih italijanskih snaga, naneo je štetu ustanku koji su Italijani, nakon borbi, savladali sredinom avgusta. Ipak, ne može se poreći da je u ustanku (oko 18. jula) bilo oko 32.000 boraca, i da su u borbama bili oslobođeni svi veći gradovi izuzev Podgorice, Nikšića, Cetinja i Pljevalja. Oslobođena teritorija obuhvatala je jedno kraće vrijeme oko 10.000 km², sa oko 250.000 stanovnika. U toku ustanka izbačeno je iz stroja oko 4.800 neprijateljskih vojnika i oficira (od toga oko 1.800 poginulih i ranjenih). Procjene o broju italijanskih i kvislinških trupa angažovanih na gušenje ustanka kreću se od 60.000 do 150.000 vojnika. Prema nepotpunim podacima, gubici ustanika se procjenjuju na 72 poginula i 53 ranjena, ne računajući žrtve koje su pale u represalijama okupatora.¹⁴

Još dok su se vodile borbe u Trinaestojulskom ustanku, ustanici iz Vučjeg Dola (mjesto uz samu granicu sa Hercegovinom u Oputnim Rudinama), u julu i avgustu, potpomagali su odbranu susjednih srpskih sela u Hercegovini (Trnica, Baljci, Vlajinja, Deleuše, Miruša) tokom upada ustaša. Već oko 1. avgusta, grupa gerilaca iz Vučjeg Dola poklonila je hercegovačkim ustanicima manju količinu oružja i municije koje je zaplijenjeno u Grahovu od Italijana. Saradnja crnogorskih i hercegovačkih ustanika dodatno je ojačana 21. avgusta kada je održano savjetovanje u Ublima (u Vučjem Dolu) crnogorskih i hercegovačkih ustaničkih prvaka, gdje je odlučeno da crnogorske ustaničke jedinice pruže pomoć hercegovačkim ustaničkim jedinicama. Samo dva dana kasnije, ustaše i domobrani iz Bileće izvršili su napad na Vlajnju, Čepelicu i Miruše. Zajedničkom akcijom hercegovačkih i crnogorskih ustanika ovaj napad je odbijen.¹⁵ Poslije ove akcije, udružene snage ustanika krenule su u opkoljavanje Bileće, da bi 27. avgusta ustaničke snage porazile ustaško-domobranksu pukovnicu koja se kretala iz Velimlja ka Bileći, nani-

Vukmanović, *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941–1945. Hronologija događaja*, 89, 92; Đuro Vujović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, 34.

¹⁴ Đuro Vujović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*, 37–40; Radoje Pajović, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori. Četnički i federalistički pokret 1941–1945*, 87; Batrić Jovanović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, I, 258–259.

¹⁵ Batrić Jovanović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, I, 292–294.

jevši joj gubitke kod sela Moska od oko 150 poginulih vojnika i oficira i oko 111 zarobljenih vojnika i oficira. Ustaniци su imali samo dva ranjena borca. Pad Bileće spriječila su italijanska pojačanja, pristigla 29. avgusta.¹⁶

U drugoj polovini avgusta, kada je usljed pritiska šest italijanskih divizija došlo do jenjavanja ustanka u Crnoj Gori, naredjenjem Vojnog štaba pri OK KPJ – Nikšić, formiran je jedan odred gerilaca (oko 30 boraca) od gerilaca u Gornjem Polju. Po ovom naredjenju formirani su još Kočanko-miločanski gerilski vod i Nikšićki gerilski gradski vod. Od ova tri gerilska voda formiran je Kombinovani nikšićki gerilski odred. Za komandanta odreda postavljen je Radojica Rončević, za zamjenika komandanta Vojin Pavičević, a za političkog komesara Ljubo Vušović. Ovaj odred je ubrzo dobio zadatak da pomogne gatačkim ustanicima u namjeri da se zauzme Gacko. Oblasni komitet za Hercegovinu predočio je PK KPJ za Cnu Goru, Boku i Sandžak, tešku situaciju u okolini Gacka i istočnoj Hercegovini i posebno ukazao ustaške zločine u Koritima u junu. Udruženi napad na Gacko je izvršen 5/6. septembra. I pored početnih uspjeha nije rezultirao padom Gacka, između ostalog i zbog pojačanja koja su stigla opkoljenim ustaškim snagama. Iako neuspješan, ovaj napad i čitava akcija su učinili da se još više afirmiše antifašistička borba u narodu u Hercegovini i nikšićkom srezu, postavljajući dobar osnov i za kasniju saradnju rukovodstava ustaničkih pokreta. Kombinovani nikšićki gerilski odred napustio je gatački kraj sredinom septembra 1941. godine i vratio se na svoj teren.¹⁷

Nakon gušenja Trinaestojulskog ustanka, skoro čitav septembar protekao je bez većih akcija na području sreza. Pošto je bilo nastupilo relativno zatišje, Okružni komitet je uputio partijskim ćelijama direktivu o oživljavanju diverzantskih akcija i napada na okupatorske kolone na drumovima. Na diverzantske akcije 24/25. septembra između Vilusa i Grahova kada su presječeni telefonski kablovi; 26/27. septembra na putu preko Pješivaca kada su ubijena tri italijanska vojnika, desetak ranjeno i zaplijenjena manja količina oružja i opreme, okupator je 27. septembra reagovao odmazdom nad stanovništvom Međeđe (ubijena dva civila i spaljen veći broj kuća) i 29. septembra kada su u selima Stubice i Paprati spalili 30-ak kuća a jedan civil je živ spa-

¹⁶ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969. g.*, 83. U akciji kod Bileće u borbi protiv Italijana i ustaša zaplijenjen je prvi partizanski top nazvan „Nenad”. Iako bez nišanskih sprava njime se kasnije deјstvovalo sa četiri-pet granata po ciljevima u okupiranom Nikšiću. Nakon povlačenja sa slobodne teritorije i odlaska Nikšićkog odreda u pravcu Bosne, top je sklonjen da bi se ponovo upotrebio tokom bitke na Sutjesci 1943. kada je i završio svoj ratni put. Jovo D. Vukotić, *Ustanak u nikšićkom sreзу 1941.*, 59.

¹⁷ Pero Raičević, „Kombinovani nikšićki gerilski odred u napadu na ustaško-domobransko uporište Gacko 5/6. septembra 1941. godine”, u zborniku: *Nikšićki sрез u NOR-u*, Nikšić 1982, 123–141.

ljen. Tokom septembra, na teritoriji sreza sprovedene su značajne mjere za učvršćivanje partijskih redova: osnivane su nove partijske ćelije (npr. u Goliji), obavljene su pripreme za buduće mjesne konferencije (koje će se održati u oktobru), itd. Konsolidovanje partijskih redova, donošenje zaključaka za budući rad i analiza prethodnog djelovanja imaće presudan značaj za dalji razvitak NOB-a u nikšićkom srezu. Međutim, u početku jedinstveno ustaničko jezgro počelo je već krajem jeseni da se dijeli na više frakcija, kada se pojavljuje i prvi kvislinški pokret u nikšićkom srezu. U Goliji je vrlo rano došlo do previranja, pa je već oko izvođenja ustaničkih akcija u istočnoj Hercegovini došlo do oštrijeg razlaza, da bi se u novembru formirale i vojne jedinice suprotstavljenih ciljeva. Uporedo sa partizanskim bataljonom formiran je i nacionalistički bataljon. Nacionalističku struju idejno su vodili pop Radjica Perišić, Minja Višnjic i drugi.¹⁸

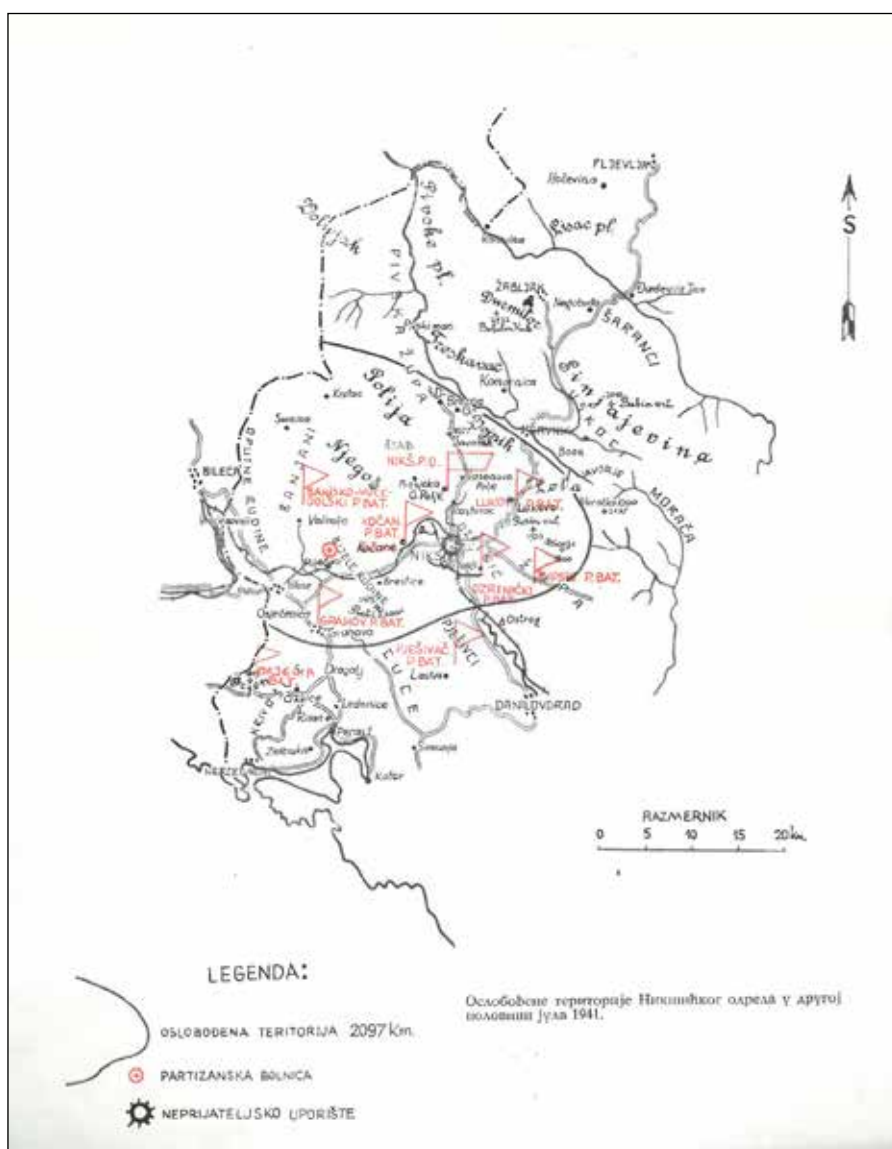
Nakon savjetovanja u Stolicama kod Krupnja (26. septembra 1941), nastavilo se sa organizacionim mjerama kako bi se učvrstila i razvijala antifašistička borba. U duhu tih direktiva, krajem 1941. godine na teritoriji sreza postojale su veće jedinice, nad kojima je komandu objedinjavao Štab Durmitorskog a kasnije Nikšićkog odreda: Grahovski NOP bataljon, Banjsko-vučedolski NOP bataljon, Pješivački NOP bataljon, Kočansko-miločanski NOP bataljon, Trebješki NOP bataljon, Golijski NOP bataljon „Pecirep Lazar”, Župski NOP bataljon, Lukovski NOP bataljon, Orjenski NOP bataljon, Rudinsko-trepački NOP bataljon, i Nikšićka samostalna četa „Đuro Đaković“. Iz sastava ovih jedinica u drugoj polovini novembra formirana je kombinovana jedinica bataljon „Peko Pavlović“, da bi nakon bitke za Pljevlja (1. decembar 1941) ljudstvo iz ove jedinice ušlo u sastav terenskih bataljona i manji dio u sastav Prve proleterske brigade. Nakon zatišja i konsolidacije sopstvenih redova, počele su partizanske akcije protiv okupatora u nikšićkom srezu: 30. oktobra srušen je most na Moštanici; 6. novembra rastjerana je ustaško-domobranska straža koja je čuvala hidrocentralu Parež, a samo postrojenje je demolirano; 12-14. novembra odbijen je italijanski napad na Gornje Polje gdje se nalazio Štab nikšićkog NOP odreda. Jedna italijanska okupatorska kolona je 24. novembra, sa oko 40 vojnika i četiri tenka, pokušala da se probije od Grahova ka Vilusima, ali je kod Osječenice bila suzbijena i prinuđena da se vrati u Grahovo. I 25. novembra iz Grahova je jedan okupatorski bataljon, pojačan tenkovima, pokušao prodor preko Osječenice, ali je bio odbačen nazad. Istog dana uveče iz Bileće je krenula druga i jača italijanska motorizovana kolona (oko 140 vojnika, četiri tenka, četiri kamiona i dva motocikla) sa zadatkom da se probije komunikacijom preko Vilusa ka Grahovu i Nikšiću. Uveče 25. novembra, oko 23 časa, kolonu su napa-

¹⁸ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969*. g., 84, 88–89.

li borci Nikšićkog NOP odreda kod Petrovića. Poginula su tri neprijateljska vojnika i jedan oficir, jedan tenk i jedan kamion su se vratili u Bileću, a veći ostatak kolone produžio je prema Vilusima. Jedinice Grahovskog NOP bataljona su 26. novembra napale ovu italijansku kolonu kod Vilusa nanijevši joj težak poraz u dvočasovnoj borbi. Pobjeda na Vilusima, pod komandom Save Kovačevića, koja je izbacila iz stroja kompletnu neprijateljsku jedinicu od 120 vojnika i oficira, pojačanu sa tri tenka, najveća je pobjeda ustanika na teritoriji nikšićkog sreza od početka ustanka. Italijani su imali 11 poginulih, 21 ranjenog, 77 zarobljenih vojnika i pet oficira, među kojima i jednog potpukovnika, komandanta garnizona u Bileći. Uz to zaplijenjena su tri tenka, tri kamiona, jedan motocikl, 110 pušaka i druga oprema. Dobivši informacije o porazu na Vilusima, Italijani su istog dana (26. novembra) uputili nova pojačanja iz Trebinja i Bileće ka Vilusima, ali su i ona suzbijena u žestokim borbama kod Klobuka (kod Velikog Kuka, blizu Lastve Trebinjske) od Grahovskog bataljona Nikšićkog NOP odreda i kod Počekovića (27. novembar) prema Bileći, od Banjsko-vučedolskog bataljona.

Ovi uspjesi doveli su do širenja slobodne teritorije, pa su počeli da se formiraju i prvi organi vlasti – narodnooslobodilački odbori (NOO). Krajem novembra i tokom decembra na području sreza formirano je 10 opštinskih NOO. Odmah zatim, 30. novembra održana je u Piperima prva pokrajinska konferencija Crnogorske narodne omladine na kojoj je učestvovalo 1.718 omladinaca iz nikšićkog sreza. Tokom decembra, borci sa teritorije nikšićkog sreza učestvovali su u neuspjelom napadu na Pljevlja (1. decembar); vodili su borbe protiv okupatora na sektoru Grahovo-Krivošije; na sektoru Pješivaca; oko Grahova (koje će ponovo biti oslobođeno 27/28. decembra kada su se Italijani evakuisali) i Crkvice, a Nikšić je i dalje držan u opsadi. Krajem ratne 1941. godine, nakon formiranja Prve proleterske brigade u Rudom (21. decembar) u njen sastav ušao je i jedan dio boraca iz Nikšićkog NOP odreda, koji su se poslije bitke za Pljevlja priključili proleterima. Time je oslobodilački rat ušao u novu fazu, a veći dio boraca nikšićkog NOP odreda nalazio se na drugima terenima (Krivošije, Hercegovina) i uz sam grad Nikšić. Ukupno je s teritorije nikšićkog sreza u 1941. godini poginulo 98 boraca, ne računajući žrtve italijanske odmazde i terora.¹⁹

¹⁹ Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969. g.*, 86–98; Jovo D. Vukotić, *Ustanak u nikšićkom srezu 1941*, 62–63, 168–175; Zoran Lakić, Radoje Pajović, Gojko Vukmanović, *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941–1945. Hronologija događaja*, 159–160, 167–168.

Izvor: Jovo D. Vukotić, *Ustanak u nikšićkom srezu 1941*, Nikšić 1974.

Grupa boraca nikšićkog odreda sa zaplijenjenim italijanskim tenkom na Vilusima 26. novembra 1941.

Izvor: *Nikšić*, monografija, Zagreb 1972.

Nenad PEROŠEVIĆ

THE COUNTY OF NIKSIC IN THE UPRISING OF 13TH OF JULY
AND IN THE ANTI-FASCIST STRUGGLE
(FROM JULY TO DECEMBER 1941)

Summary

The Uprising of 13th of July in 1941 in Montenegro was a response to the occupation of Montenegro and the division of its territory after the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia in the short April War. In the Uprising battles, which started on the 14th of July in the County of Niksic, virtually the entire territory of the County was liberated when Grahovo was conquered on the 24th of July. The occupying forces of the County managed to survive only in Niksic, Krstac and Vilusi. At that time, the free territory of the County of Niksic amounted to about 2,000 km² or one-seventh of the total territory of Montenegro, while the number of insurgents was estimated at about 5,000 fighters. After the disintegration of the Uprising in August 1941, the battles in the County continued near the end of October 1941. The geostrategic position of the territory of the County of Niksic made it

possible that the fighters from the County of Niksic participated in the battles on other territories (eastern Herzegovina, Krivoshije, attack on Pljevlja) as well both during the Uprising and until the end of 1941. The military and political experience gained in the battles in the Uprising of the 13th of July was of great significance for the further development of the anti-fascist and national liberation struggle in the following wartime years.

Literatura:

Zdravko Antičić, „Srpski narod u Bosni i Hercegovini 1941. Između genocida i borbe za slobodu“. U zborniku: *Drugi svjetski rat – 50 godina kasnije*, knj. I-II, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti – Srpska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica 1997.

Milorad Ekmečić, *Dugo kretanje između klanja i oranja. Istorija Srba u novom veku (1492–1992)*, Evro-Giunti, Beograd 2010.

Izdavački odbor, *Nikšić*, monografija, Grafički zavod Hrvatske i Monos Beograd, Zagreb 1972.

Batrić Jovanović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, I, Vojnoizdavački zavod JNA „Vojno delo“, Beograd 1960.

Gojko M. Kilibarda, *Nikšić u svjetlosti pedesetogodišnjice SKJ 1919–1969*. g., Odbor za proslavu pedesetogodišnjice SKJ, SKOJ-a i SSJ Opštine Nikšić, Nikšić 1969.

Gojko M. Kilibarda, „Nikšićki partizani i rodoljubi u okupatorskim i kvilinskim zatvorima 1941–1945“. U zborniku: *Nikšić u predratnom i revolucionarnom pokretu i NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“, Nikšić 1983.

Zoran Lakić, Radoje Pajović, Gojko Vukmanović, *Narodnooslobodilačka borba u Crnoj Gori 1941–1945. Hronologija događaja*, Istorijski institut SR Crne Gore, Titograd 1963.

Milutin Marković, Nikola Mraović, Jovan Vujošević, *Drugi svetski rat*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1972.

Radoje Pajović, *Kontrarevolucija u Crnoj Gori. Četnički i federalistički pokret 1941–1945*. Istorijski institut SR Crne Gore, Cetinje 1977.

Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, I-III, Nolit, Beograd 1988.

Đorđe Piljević, „Oslobodilački pokret u Hercegovini u Drugom svjetskom ratu“. U zborniku: *Drugi svjetski rat – 50 godina kasnije*, knj. I-II, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti – Srpska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica 1997.

Pero Raičević, „Kombinovani nikšićki gerilski odred u napadu na Gačko 5/6. septembra 1941. godine“. U zborniku: *Nikšićki srez u NOR-u*, Centar za marksističko obrazovanje „Nikola Kovačević“, Nikšić 1982.

Jovo D. Vukotić, *Ustanak u nikšićkom srezu 1941*, Zajednica kulturnih ustanova – Nikšić, Nikšić 1974.

Đuro Vujović, *Crna Gora u Narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945*. Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 1997.